

lapoknak a neve, amelyek hajlandók voltak a különböző baloldali irodalmi estekről és egyéb megmozdulásokról hírt adni és esetleg még recenziót is írni. A mai olvasónak talán hihetetlenül hangzik, de 13 ilyen napi- és hetilap volt: Népszava, Magyar Nemzet, Újság, Friss Újság, A Mai Nap, 8 órai Újság, Esti Kurír, Kis Újság, Pesti Hírlap, Pester Lloyd (kormánypárti, német nyelvű napilap, baloldali szerkesztőséggel, itt ismerkedtem meg Boldizsár Ivánnal), Függetlenség (kormánypárti napilap, ellenálló főszerkesztővel Makkai Jánossal, aki fogolytársam volt a Gestapónál). A hetilapok közül a Független Magyarország és A Reggel. Mint látjuk, a Magyarország nem szerepelt a papíron. Mert akkor távolról sem Féja cikkei, hanem Bálint György glosszái, Parragi György publicisztikája, Kunszeri Gyula és Kertész Róbert szatírái, Tombor Jenő körmöntont hadikommentárjai, a szellemi honvédelem sajtóbeli mozgalma (Szabó Zoltán falukutató neve bukkan fel itt az emlékezetemben) és a vitacikkek a nagy népi-nemzeti összefogásról, az emberiség' nevében, a halálos náci veszély ellen, később a háborúból való kilépés érdekében — ezek a kor témái. Nagy és láthatatlan antihitlerista front alakul ki, amelyben részt vesznek az „öreg csákyások”, de a katolikus Keresztény Párton és az egyházakon át az illegális kommunistákig sokan. Két jelszó köti össze őket. Az egyik a haza mentése. A másik a humánus. Ez utóbbi és Féja sorozatos antiszemita cikkeze azonban összeegyeztethetetlen. Egy gyékényen árul a hitleristákkal, amikor kitanácsolja a magyar irodalomból a zsidó írókat, akik „torzképet festenek a magyar nemzeti lélekről” (sic!). Csak mosolyogtam hát, amikor erről a korszakról Zimonyi Zoltán eme megjegyzését olvastam: Féja publiszisztikája érettebbé válik... fölsejlik a polgári radikálisok, például Jászi Oszkár hatása.” De hiszen Jászi Oszkár magyarul író zsidó volt, csakúgy, mint Bródy Sándor, Ady mestere a publicisztikában! Egy biztos. Ennek a „hízelgő” összehasonlításnak Jászi Oszkár — úgy is, mint „a magyar nemzeti lélek” egyik megrontója — aligha örült volna.

Nem akarok vitát provokálni Féja személye körül. Nincs semmi kifogásom a Magyar haláltánc megjelenése ellen. Nem felejttem el, hogy Féja Dózsa mellett voksolt olyan világban, amelyben emiatt még Gaál Gaszton, a Kisgazdapárt elnöke is támadta. Azt is javára írom, hogy következetesen kitartott a legelesettebb, legvédtelenebb, legkiszolgáltatottabb népréteg, a szegényparasztság oldalán. Jelleme olyan volt, amilyen, senki sem ugorhatja át a saját árnyékát. De nem tudta volna, hogy a bajok feltárása egymagában elégtelen? Hogy le kell vonni a konzekvenciákat is? Ami viszont csak az lehet, hogy földreformot Magyarországon kizárólag forradalmi úton lehet végrehajtani. S Féja éppen azokkal perelt, akik ezt hirdették. Azokkal, akiket a történelem igazolt.

BARCS SÁNDOR

A kor vagy egy kör hangján?

Tárgyalásokon lehet megfigyelni, hogy a bíró olykor vissza-visszatér mellékes részletekre, megpróbál az ügy szempontjából érdektelen mellékkörülményeket is tisztázni; ezzel hasznos benyomásokat szerezhet a tanúk emlékezetéről, általános szavahihetőségéről. Abban a perben, amelynek vádirata szerint Féja Géza elárulta Bajcsy-Zsilinszky Endrét és átállt Gömböshöz, a bíró alighanem elidőzne egy ilyen részletkérdésnél: hogyan is „szakítottak”, lejátszódott-e Zsilinszky és Féja között valamilyen nagyjelenet? A tanúk ugyanis másként emlékeznek. Az egyik szerint: „1935 végén [...] Zsilinszky keményen lehordta Félját [...] Féja lángvörös arccal rohant ki az értekezletről, s attól kezdve fővárosszerte csak Áchim gyilkosaként emlegette Zsilinszky Endrét” (6). Más viszont mit sem tud erről a jelenetről: [...] anélkül, hogy egy hangos szóváltás vagy vita lett volna közöttük, Féja faképnél hagyta őt” (8). Lehordásról, „ellenséges indulatot kiváltó összetűzésről” (2) nem tud Zsilinszky „valóságos belső titoknoka” (5) sem, szerinte: Féja „hirtelen kivált a lapból, végleg szakított Zsilinszkyvel. Lépését sohasem indokolta meg” (2). Egy perben

persze a részletkérdések megbolygatásával a rossz emlékezet könnyen sarokba szorítható, ám a bírónak bizonyára többször is latba kellene vetnie a realitásérzékét a vallomások értékelésekor.

Szerencsére azonban nincs pör, nincsenek vádlók és vádlottak, nincs bíró és tanú, s nem kell senkinek sem ítélni. Van viszont egy elhelyezetlen életmű: a Féja Gézáé, amelyet ki kellene bontani az idő (és úgy látszik, az indulatok) rab-ságából. A feladat csaknem reménytelen: a két háború közötti kor vizei zavarosak, elrejtik az ellenérzéseket. Aki kiveti Féjára a hálót, hínárosba akad, hamar feddést kap. E feddés most is megérkezett, s abból az irányból, ahonnan várható volt. Nem a személy természetesen, hanem az ígérkezett bizonyosnak, hogy a kor nevében megszólal valaki egy kör hangján. Egy olyan körén, amely Zsilinszkyért hadakozva Féját igyekszik mind jobban befeketíteni. Egy ilyen hozzászólás mindig remény: bár szolgáltatna az alkalom Féja ellenfelei számára az eddig csillogtatot-taknál méltóbb érveket és fegyvereket. Nem az a fontos ugyanis, hogy ne csapjunk össze a múlton, adott esetben Féja fölött, hanem hogy ott csapjunk össze, ahol lehet. A körülötte most feltámadt szél azonban nem a szellemi élet vitorláinak feszül, hanem az indulatokat és kortársi sérelmeket szellőzteti. A termékeny vita: tárgyra irányított tiszta indulat, érvek és ellenérvek eldöntésére. Azt hiszem, nekünk itt legfeljebb egy álvitát sikerül összehordanunk.

*

Az álláspontom világos, egyértelmű: Féja publicisztikáját problematikusnak ítélem meg, mégpedig azért, mert a második világháború idején, 1939 után az alapvető politikai értékeit; az önkormányzatot, demokratizmust, nemzeti függetlenséget, német- és nyilasellenességet elválaszthatónak vélte és elválasztotta az emberi jogoktól, korábbi patriotizmusát feladva nem vállalta a magyarság ügyét a magyarság egészével, tehát a magyarországi zsidósággal való teljes szolidaritásban, ehhez társultak a baloldali szociáldemokraták elleni támadásai, így nagyhatású képességeit végső soron nem az ellenzék különféle (népi, polgári, szociáldemokrata) szárnyainak közelítésére, az akkoriban időszerű nemzeti egység és ellenállás erősítésére hasznosította.

Mindezt, hadd tegyem hozzá, nem most utólag, mentegetőzéseképpen, a kompromisszumot keresve állítom. Idézőjelbe is tehettem volna, de hát az ember nem szokott saját magától idézni, így egyszerűen csak szó szerint másoltam át a kifogásolt tanulmányból, amelyben e korszakkal kapcsolatban Féja kétségtelen jobbratolódásáról is beszélek, megállapítom, hogy rövidebb ideig a gyakorlati marxizmus ellenfelei között is számon tartható.

Ez a „politikai vonalvezetés” (???) semmiben sem különbözik Barcs Sándor véleményétől: „A rideg valóság ugyanis az, hogy Zilahy Lajos és különösen Mihályfi Ernő szerkesztése alatt még nem merülhetett fel kifogás Féja ellen, viszont a háború kitörésekor, midőn a Magyarország kormánylappá vált — s különösen a náci hadigépezet mindenit elsöpörni látszó kezdeti sikerei idején —, Féja kompromittálta magát.” Ezt írom én is, Barcs Sándor mintha még szelídebben is fogalmazna. Láthatóan tehát nem ennek az ellenkezőjét akarhattam a számadatokkal bebizonyítani, hanem azt a kézen-közön terjesztett beállítást, amely szerint Féja „hangjának eltorzulása a Bajcsy-Zsilinszky Endre útjáról való letérés következménye volt” (5). Ezzel a megítéléssel nem értek én egyet. Féja 1935 nyarától néhány évig pályája fényes, kiemelkedő szakaszát járja, kár lenne tehát ekörül a tényeket és érzéseket összekavarva, mesterséges homályt teremteni, s olyasmit állítani, hogy miután Gömbös Gyula Zsilinszkyt és képviselőjelöltjeit kiirtotta az 1935-ös választásokon: „Bajcsy-Zsilinszky Endre ettől kezdve következetesen haladt bal felé, egészen a sopronkőhidai vesztőhelyig. Féja ugyanakkor egyre inkább jobbra tartott a gleichschaltolt sajtóban” (6). Először is a sajtó ekkor még nem gleichschaltolt, ám a kérdés szempontjából most inkább az az érdekes, hogy Féját az Új Szellemi Front „egyik bábaként” (6) marasztalják el, erre épül fel az „árulás” vádja. Zsilinszky azért horpota volna le keményen, mert „a fasiszta miniszterelnök karámjába igyekszik terelni a népi írókat” (6), ezután játszódtott volna le a már említett „nagyjele- net”, mikor is Féja lángvörös arccal kirohant az értekezletről, s „attól kezdve fővárosszerte csak Áchim gyilkosaként emlegette Zsilinszky Endrét” (6).

Az Új Szellemi Front — tudjuk — igen érzékeny, fájó pont, „mint eleven tüske élt barát és ellenség testében” (1); „legendák és előítéletek forrásává vált” (1). „So- káig pusztá elmlítésé is kockázatos volt: régi vitákat és ellentéteket idézett fel, ame-

lyek valamikor mély sebeket ejtettek [...] Nem csoda, hogy az ellenfelek az elmúlt negyedszázadban a politikai vjták alkalmával is legfeljebb csak rövid, sokat sejtető utalásokkal emlékeztették — ha ennek szükségét érezték — a Szellemi Front egykori résztvevőit 1935 tavaszára” (1). Ezek a sokat sejtető utalások általában denunciaciók voltak, Féja esetében például egy — valódi ténnyből, abból, hogy részt vett a Gömbössel való találkozáson — egész szép koncepció lombozott és sugallatoktól: Féja volt a fasiszta miniszterelnök kerítője, így maga is nyílt vagy titkos fasiszta, itt a magyarázata a későbbi útvesztésnek. Az Új Szellemi Front történetét Laczkó Miklós írta meg a tényeket és tanúkat szembesítő, higgadt módszerrel (1). A Zsilinszky—Féja kapcsolat szempontjából számunkra ebből most annyit lényeges, hogy a találkozó, s az azt követő cikksorozat „nem kezdete, hanem inkább csúcspontja, de egyúttal befejező szakasza” (1) az Új Szellemi Frontnak, tehát Zsilinszky és Féja szakítását megelőzően zajlott le, s a hatalom és írók közötti kapcsolatépítésben Féja szerepe másod-, sőt harmadrangú volt, sőt, a közeledést éppen egy Féja-ellenes cikk inspirálta, feltehetően azért, mert a cikk „elutasította nemcsak a paraszmitológia, hanem a parasztradikalizmus gondolatát is, s szembefordult a parasztság politikai szervezésének, általában a politikai mozgalomnak az eszméjével” (1). Féja ekkoriban az *ellenzéki pártmozgalom* híve, az Új Szellemi Front meghirdetése viszont éppen azt jelezte, hogy a népi írók között a politikának egy másik felfogása került előtérbe: a *politizáló kultúrmozgalomé*, amely tartózkodik a közvetlen politizálástól, feladata: a »kor lelkének« a társadalom, a népet nagy problémáinak a feltárása, s a mindehhez nélkülözhetetlen szellemi elit kinevelése.” (1)

Ha Féja „renegát” lett a háború alatt — mint Révai József állította 1940. májusában az Új Hangban, csak *post hoc ergo propter hoc* lehet azt visszaforgatni Zsilinszky és Féja szétválásának magyarázataként. S ugyanilyen történelmietlen a népi írói mozgalom későbbi jobb- és balszárnyra tagolódását 1935-re visszavetíteni (8); az ún. „huszonévesek” távolmaradása nem világnézeti tüntetés, hanem nemzedéki pozíció, amely eleve kizárta Kovács Imre, Darvas, Erdei részvételét az ún. „harmincasok” reprezentánsainak az akciójából. Megalapozatlanok azok az állítások is, hogy Féja nem támogatta Zsilinszkyt az 1935-ös választásokon (6), míg az írók „eltépték a babaruhát”. Féja hallgatással asszisztált Gömbösnek (8), mint ahogy az sem, igaz, hogy „1935 őszén ő már Gömbös »reformifjaként« az egyik kormánylap munkatársa” (6) Lackó Miklós történelmi rekonstrukciója szerint Féja kiállt Zsilinszky mellett a találkozón (1). Döntőbb azonban, hogy Féja egyáltalán nem hallgatott, hanem már a találkozó előtt beszámolt a Magyarország hasábjain „a nyílt választás embervásáráról”, a kormány „szószegéséről”, s arról, hogy miként utasították ki őket Tamásival együtt a járásból. (16) Féja segítette Zsilinszkyt az ősszel megismételt tarpai választáson is (17), nemcsak személyesen állt ki mellette, hanem igen bátor politikai következtetéseket is levont a tapasztalatakból: „*Bereg-Szatmárban* csaknem a szavazatok fele a radikális és a kiszagdapárt jelöltjeire esett. S végeredményben öt NEP [kormánypárti] képviselő jött be, az ellenzék pedig »megsemmisült«. Fenntartható ez a választási rendszer?”

Aki csak egyszer is végigéli a nyílt választás harcait, örök életére megundorodik tőle. Ez a *nép komoly és döntő fontosságú* magyar politikát csinált, mint Rákóczi népe már századokkal ezelőtt. S 1920 óta minden választás egy-egy sebet ejt fejlett, kitűnő politikai ösztönén. Nem a legmagasabb értelemben vett *nemzeti vagyion* csorbítása ez?” (17)

Zsilinszky maga is elismerte, hogy Féja ekkor „erősen dolgozott” a megválasztása érdekében (15). S talán érdekes azt is felvillantani, mennyi gúnnyal ábrázolta Féja — még a Zsilinszkyvel történt szakítás előtt — Gömbös »reformifjait«, akik közé állítólag annyira vágyakozott: „Az uralkodó párt palotájának csaknem minden ablaka világos [...] A készülődő közéleti fiókák honában vagyunk. Beérkezettek tarkítják őket. S egyre jobban látom, hogy milyen furcsa világ ez. A tollforgatók világában nyers, de tiszta őszinteség uralkodik. Itt pedig: mintha gondosan begyakorolt, tükör előtt kipróbált mozdulatokat végeznének a »föltörekvők«. Egyik édesen csucsorítja a száját s szinte meghosszabbítja arcát az uralkodó napok, illetve csillagzatok felé [...] Mi *Petőfivel* sóhajtottunk: »Avagy virág vagy te hazám ifjúsága?»” (18).

Az Új Szellemi Front kudarcra Fáján, ahogy a többi népi író is, mély nyomot hagyott, az eset többféle tanulsággal szolgált és különféle további alternatívákat kínált. Az egyik tanúsága az volt, hogy „a nép aktív részvétele nélkül nem kerülhet sor nemhogy a társadalom gyökeres átépítésére, de számottevő reformokra sem” (1). Féja ezt a tanulságot vontta le, s ez tette lehetővé többek között, hogy az

„1934—35-ös időszak csakhamar az irányzat legpozitívabb fejlődési szakaszának nyitott utat: a Márciusi Front időszakának” (1). Nézzük tehát, hogy Féja milyen irányban indult is el Zsilinszky szétbomlott táborból; az ellenőrizhetetlen mende-mondák helyett a korabeli újságokban tallózva bőven találunk útjelzőket. Íme néhány „mérőföldkö”: „... mindenféle szövetségi kísérlet helyett kössünk végre szövetséget a parasztság legjavával: toborozzuk a földreform hadseregét, szellemi és politikai csapatait.”

(Féja Géza: A magyar kérdés parasztkérdés, Új Kor, 1935. június 1.)

„[...] A szellem hordozói rájöhetnek arra, hogy »fölfelé« hiába prédikálnak. Inkább a fáknak és madaraknak beszélhetnek. [...]”

(Féja Géza: Magyar parasztpártot!, Válasz, 1936. 1. sz.)

„[...] A módszer: feladni az ódon kereteket [...] Alkossunk ehelyett egységes népfrontot, mely alulról s az élet legkomolyabb és legtisztább módszereivel kezdi a nagy művét: a nép felszabadítását. [...]”

Féja Géza: Iránytű, Új Kor, 1936. február 15.)

„[...] Ezennel meghívom a harci szellemeket hárommillió koldus és elnyomott kisparaszt élére. Két út vár a magyar ifjúságra. Beérheti a magyar feudalizmus és kapitalizmus morzsáival, de csinálhat történelmet is. [...]”

(Féja Géza beszéde 1937. március 15-én a Múzeum-kertben, Magyar Út, 1937. március 18. 4. 1.)

„[...]hivatalos erők és intézmények nem állanak rendelkezésre, de pótolhatja őket a nagy szellemi és politikai mozgalom elsöprő erejével [...] A történelmi fordulat tervének elkészítéséről és a közönség tusakodásának vállalásáról van tehát szó. Ezért a könyvemet azoknak ajánlom, akik »felfedezik« a mégiscsak legméltóbb emberi élnivalót: a cselekedetet.”

(Féja Géza: Viharsarok, befejező mondatok.)

Féja irányát, amerre Zsilinszkytól elhajózik, a lobogó mutatja, amit kitűz. E lobogó: Ady. Nem csupán név: egy kötetnyi publicisztika. Az Athenaeum adja ki *Jóslások Magyarországról címmel*. Nem lényegtelen: az Ady-kiadásokat Márfy Ödön megbízásából bizottság felügyeli, a tagjai Babits, Fenyő Miksa, Földi Mihály, Hatvany és Schöpflin (9). Aligha engedélyeznék, hogy a kiadó Féjával kössön szerződést, ha Ady kalózhajóra kerülne lobogónak Gömbös reformjai táborában.

Erdemes most is tallózni a korabeli újságokban:

„[...] Mikor az ellenforradalom ítéletet mondott a két forradalom kísérlete fölért, egyúttal elítélte azt a magyar szociológiai kultúrát is, mely 1918-ig magasra nőtt, s nagy belső kérdéseink újjáértékelésére tanította a nemzedékeket [...] a magyar szellemiség szociológiai műveltsége és látása azóta is holtponton vesztgel.

Nem tévedünk, ha elsősorban ebben keressük minden reformlárma s jámbor szándék csődjét, hiszen megújulást komoly szociológiai látókörről nélkül hiába tervezünk. S viszont, ha a századforduló egész radikalizmusa felett pálcát is törnek, valaki megmarad, *valakit már igazolt az egész magyarság szíve*: Ady Endrét. A kurzus elején sterilizálni akarták őt is, politikai költészetét másodrendűnek hirdették [...] A nemzeti színű leplek csak arra jók nekik, hogy nagy-nagy sebeinket eltakarják, s derűt hazudhassanak. Hát jöjjön az igazi »ős«, Ady Endre, aki a magyar idők teljes »rémületére« hozza a nyers valóságot, de a »rémülettel« szembe nézni is megtanít.”

(Féja Géza: Jóslások Magyarországról, Pesti Napló 1936. május 29.)

„[...] Minden jóérzésű embert meg kellett hogy döbbsentsen az a tendencia, amely ebből a munkából, ezekből a furcsán összeválogatott Ady-jóslásokból kiárad. [...] Mi szükség van most ezekre az idézetekre, kinek használnak ezek s kinek, vagy kiknek áll érdekében, hogy Adyn át igazoljanak egy múltat, amely soha többé vissza nem jöhet? Kinek, vagy kiknek áll érdekében, csakugyan, hogy Ady rajongásán át nemzeti hőssé emeltessék például Jászi Oszkár, hogy a katolikus vallás és egyház legérzékenyebb területein gúny és megvetés tárgyává tétessék, vagy hogy a Galilei-kör, amelynek ifjúsága, ez a forradalmi zsidó csöcselék, a proletárdiktatúra harci osztagait szolgáltatta, itt mint az új Magyarország megmentője ünnepeltessek? [...] Nem a Népszavának vagy a Vörös Újságnak egykori legidétlenebb passzusaira emlékeztetnek ezek a sorok? [...]”

(Egy Ady-olvasó levele a szerkesztőhöz, Új Magyarország, 1936. június 3.)

„[...] vállalom a felelősséget. Vállalom a felelősséget azért, hogy a hitlerizmus lángelméinek »szellemi« termékei helyett Ady Endre politikai írásait gyűjtöttem össze. Vállalom a felelősséget azért, mert Ady Endrét nem hamisítottam meg. [...]”

(Féja Géza: A reakció rohamcsapatai újra Ady ellen, Magyarország, 1936. június 5.)

„[...] Féja tanár úr [...] kijelenti, hogy vállalja a felelősséget Ady legbrutálisabb, legsajnálatosabb tévedéseire. Ő ma is rajong Jászi Oszkárért, rajong a Galilei-kör ideáljaiért, rajong a baloldali forradalomért, rajong a vallást a vallás és egyházat sértegető éretlen kiételekért. Mert ebben van Magyarország jövője, s mi ezt a baloldali forradalmat akarjuk elgáncsolni és Adyt akarjuk cegerül használni a magunk reakciós törekvéseihez [...] A Féja-féle baloldali forradalomból csak az érdekel bennünket, hogyan tartja a tanár úr összeegyeztethetőnek állami tanári állásával a Jászi-féle ideológia kultuszát, a Károlyi-forradalom dicsőítését, akár Ady exhumálásával, akár enélkül. Ez az egy kérdés érdekel Féja úrral és az ő forradalmával kapcsolatban — egyelőre.”

(Új Magyarország, 1936. június 5.)

„E héten kipattant, hogy a NEP-nek *Aranykönyve* van, amelybe bevéssük azoknak a nevét, akiknek érdeme van a reformkorszak megteremtésében. Az aranykönyv szereplői nem érdekesek, *egyrésztük nevét ugyanis már megörökítették a Közigazgatási Bíróság ítéletei az utókor számára.* Sokkal érdekesebb a *NEP fekete könyve, amelybe Marton Bélaék azoknak neveit jegyezték, akik a közélet különböző terein nem hajtottak fejet a NEP malterbálványá elé, sem anyagi, sem erkölcsi kísértések el nem tántoríthatták őket meggyőződésüktől és hűségesen teljesítették kötelességüket közéleti posztjaikon.* [...] E tisztességes és kétségtelenül nagyjövőű társaság névsorából álljon itt azoknak a *publicistáknak és szerkesztőknek névsora, akiket Marton Bélaék a magyar közéletből való kiközösítésre ítélték.* Ezek a következők: [...] Bajcsi-Zsilinszky Endre v. országgyűlési képviselő [...] Féja Géza író, tanár [...]” (8 Órai Újság, 1936. június 21.)

Marton Béla a NEP (Nemzeti Egység Pártja) főtitkára volt, a párt vezére 1936. január 21-től: Gömbös Gyula. Íme Féja hangjának „eltorzulása”, amely a „Bajcsy-Zsilinszky Endre újtjáról való letérés következménye volt” (5), s íme a Gömbös felé tájékozódó Féja, aki a fasiszta miniszterelnök karámjába igyekszik terelni a népi írókat! (4, 5, 6). E tényekből nemigen lehet áruást és átállást kiolvasni. A választási vereséggel, a Szabadság című lap kényszerű feladásával és a párt megszűnésével a Zsilinszkyt és Félát összetartó közös kapocs pattant el, nem volt tovább érdekel, ami őket összetartsa, de törekvéseik nem állíthatók szembe, együttes proskribálásuk is jelzi ezt. Árnyaltabb megközelítést kíván Zsilinszky és Féja későbbi viszonya is annál a sommás megállapításnál, hogy Zsilinszky a háború alatti magatartása miatt „méltán fordult el a kormányparti propagandistává változó Félától” (17). A „letaglózott atyai jötevő” (18) ugyanis 1938-ban is és 1941-ben is „*a régi barátsággal*” (10) dedikálta a könyveit a „*cserbenhagyó*” (3) Féja Gézának.

Féja új irányát nyugtázta József Attila is, aki az 1935-ös Szocializmusban megjelent cikkére 1937 szeptemberében a Szép Szóban (*Van-e szociológiai indoklottsága az új népies iránynak?*) visszatért: „Az »Új Szellemi Front«-ot annak idején megtámadtam a »Szocializmus«-ban és az »Esi Kurir«-ban és megtámadta Ignó Pál is, akivel azóta együtt szerkesztjük a Szép Szót. [...] A »Szép Szó« örömmel üdvözölte az úgynevezett »Márciusi Front«-ot, amely határozott demokratikus követelésekkel lépett a nyilvánosság elé, élén Zilahy Lajossal és Féja Gézával és az azóta feledésbe merült »Új Szellemi Front« többi tagjával [...]”

A Márciusi Front 1937-es múzeumi zászlóbontásával kapcsolatban József Attila az alábbiakat vetette papírra: „Erre a múzeumi gyűlésre én nem mentem el, bár talán szívesen meghallgattam volna Féja Gézának, ennek a lobogótűző igehirdetőnek (új köre ennek mutatja), magyarán szólva fanatikus propagandistának fölhevült szavait [...]” (12) Ha az egykori Új Szellemi Front tartósabb pettyeket hagyott volna Féja Gézán, aligha írta volna le róla ezeket a szavakat József Attila, s aligha üzen neki egy képeslapon, nyilván a perbefogottal érezetve a szolidaritását Ignó Pál 1937. októberében: „Addig is, míg személyesen nem beszélhetünk, sokszor ölel s mindenben veled érez Ignó Pál”, s e közös lapot aligha írta volna alá Fejtő Ferenc is (10). Vajon Gömbös »reformifjáról« nyilatkozott volna Jászi Oszkár ilyen melegen: „[...] A Féja Géza munkásságát én a legnagyobb figyelemmel kísérem és egyszerű könyvet gyakran lapozom. Az ő és társainak mozgalma ma az egyedüli »otthon«, amiből új élet fakadhat. Épp azért a Hatvány epés kritikáját nem helyeslem és a *Századunk* sem találta meg eddig az igazi hangot a »szociográfusokkal« szemben [...]” (14)

Barcs Sándor tanulmányom felemás „politikai vonalvezetését” bírálta. Hogy cikke indítékában félreértett, nem látta az egyező pontokat, megengedem. De hogy érvek helyett ítélt egy írásról, amelynek a koncepcióját ő alakította át, „boszorkányper”. Ki kellett lakoltatni a szavaimat, hogy úgy állítódjék be: a tarpai csend-örterrort „humánus szellemű közigazgatásnak tartom”, s hogy Féja (egyébként szörványos, ám ha egyetlen, akkor is fölös) antiszemita megjegyzésekkel tarkított korszakáról állítom, hogy publicisztikája érettebbé vált. Nem azt írtam, hogy Révai, József Attila általában becsülte Félját, hanem azt, hogy a *Magyar haláltáncban* összegyűjtött írások azt a „lobogótűző igehirdetőt” mutatják, akit a nevezettek is megbecsültek.

Barcs Sándor vitát ígért, a cikkét azonban a tanú pozíciójából indította: egyre több gondot okoz számára, ha az ember régi időkről szól a mai generációhoz. E pozícióból megfedd és kioktat a kor felületes ismerete és elfogultsága miatt. Barcs Sándor olyan idők — számomra történelem — sűrűjében járt ember, aki tanúságtévője a kornak. Nekem erről személyes tapasztalataim nincsenek. Az ember a múlttól a tudását először másodkézből kapja, szülőktől, hivatásos tanítóktól. Történezs valószínűleg azért lesz, mert közvetlen tapasztalatokat szeretne szerezni, maga kíván tájékozódni. Senki sem haragudhat meg rá, ha a kioktató szavakat is csak tanúvallomásként hallgatja meg. A kor tanújaként, még akkor is, ha csak egy kör hangján szólal meg. Mert a korok körökből épülnek fel.

Úgy kezdtem, hogy Féja megítélésében — ha ezt a hozzászóló nem is akarta észrevenni — többé-kevésbé egyetértünk. A véleményünk azonban, úgy látom Féja globális értékelésében és publicisztikája hatásának megítélésében eléggé eltér. Barcs Sándor utolsó mondatai azt sugallják, mintha a felszabadulás utáni változások Féljától függetlenül, sőt Féja ellenére történtek volna. Félját a történelem sajátosan „igazolta”: a közszereplése és a publicisztikája egyik előkészítője volt az 1945-ös agrárforradalomnak. Írása történelemformáló erő lett, bármerre is vezetett a személyes útja a háború alatt és 1945 után. Hadd tegyem hozzá: hatása sajnos abban is érvényesült, hogy a már-már világot megforgató szép korszak sok jelzővel, kevés politikai kultúrával préselődött bele az ötvenes évek vaskorszakába.

Úgy látom, nem értünk egyet abban sem, hogy az életmű java merre billenti a mérleget. Én úgy gondolom, hogy Féja munkásságának nagyobbik része legitimizálja magát az emberi és a nemzeti haladás szempontjából, írásainak persze csak akkor lehet jövőbe mutató perspektívája, ha legendák nélkül látjuk értékeit és hibáit.

Egy ilyen hosszú lélegzettel elmondott „viszontválasz” végén jó, ha adódik valami tanulság. Enélkül az ismert tények újramondása aligha érne meg a fáradságot. Az, hogy még ma sincs monográfiánk például a népi írók mozgalmáról, vagy elhelyezetlen Féja Géza életműve, az csupán a szellemi élet retardáltságát jelzi, ám az, hogy sokat sejtető utalások, legendák keringenek, viták helyett álviták sarjadnak olyan dolgok körül, amelyet réges-régen tisztáznunk kellett volna, a szellemi élet betegsége. Bírálónak kell tehát nekem is visszagondolnom a Magyar haláltáncról írt tanulmányomra. Megemlítettem ugyan, hogy a válogató rostája az átörökítésre méltó, időtálló értékeket, a progresszív elemeket, tehát Féja publicisztikájának a javát engedte csak át az idő vámházain, a vevő: a mai kor igényei szerint. Ám rosszallásomat legfeljebb csak a sorok közül, a stílusból lehetett kiérezni. Határozottan ki kellett volna mondanom, hogy e kötet is szellemi életünk diagnosztizált betegségének egyik tünete, nem tartatunk érett, gondolkodó olvasóknak, akik Féja teljesebb arcán a vonásokat meg tudnák különböztetni, az idő próbáját ki nem álló, sőt, megszületések elhibázott írásait is felvevő kötetben képesek lennének eligazodni. A szellemileg kiskorúként kezelt olvasók körében pedig gyorsan terjednek a legendák, szerezmenesdatásnak tűnik minden kísérlet Féja pályájának a megragadására, s nem lehet ellenőrizni, hogy valóban olyan fekete-e az ördög, mint azt itt-ott tanítják.

ZIMONYI ZOLTÁN

JEGYZETEK

1. Lackó Miklós: Az Új Szellemi Front történetéhez. Válságok és választások, Gondolat, 1975. 52—170. l.
2. Talpassy Tibor: A reggel még várát magára, Gondolat, 1981.
3. Talpassy Tibor, Kritika, 1982. 7. sz.

4. Antalffy Gyula, Új Tükör, 1982. május 5.
5. Antalffy Gyula, Alföld, 1983. 1. sz.
6. Antalffy Gyula, Magyar Nemzet, 1983. április 26.
7. Vigh Károly, Magyar Nemzet, 1983. április 26.
8. Barcs Sándor, Tiszatáj, 1986. 5. sz.
9. Kiss István: Az Athenaeum Könyvkiadó története és szerepe a magyar irodalomban, Akadémiai, 1980.
10. Féja Géza hagyatéka.
11. Tamasi Mihály: Megjegyzések — és kiegészítések — a Tiszatáj cikke kapcsán; Csongrád Megyei Hírlap (megyei kiadás) 1986. január 15. 4. 1. (Itt köszönöm meg Tamasi Mihály megjegyzéseit és kiegészítéseit, amely arra példa, hogy kényesebb témákról is lehet és érdemes vitatkozni.)
12. József Attila Összes Művei III. Akadémia, 1958.
13. Féja Géza hagyatéka.
14. Supka Géza hagyatéka.
15. OSZK Kézirattár.
16. Féja Géza: Tiszántúli riport a nevezetes vasárnapról, Magyarország, 1935. március 3.
17. Féja Géza: Tarpa népe Zsilinszky Endre mellett, Magyarország, 1935. november 20.
18. Féja Géza: Megkezdte működését a nemzeti egység munkaközössége, Magyarország, 1935. november 20.

DIÓSZEGI BALÁZS RAJZA